

JUTARNJA GROZNICA

PETER GARDOŠ

Prevela sa mađarskog
Tatjana Babović

■ Laguna ■

Naslov originala

Gárdos Péter

HAJNALI LÁZ

Copyright © Gárdos Péter, 2010, 2015

Translation copyright © 2017 za srpsko izdanje, LAGUNA

„Ti još ne znaš, bratiću moj, šta je useklo
na čelo sveta bore duboke,
ti si ovde, na severu, daleko
video među zvezdama samo avione neke.“

Mikloš Gardoš: Jednom malom Šveđaninu

© Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Reč prevodioca

Posvećenom čitaocu...

Kako bih olakšala čitanje onima koji nisu upoznati sa tematikom – niti to, uostalom, moraju da budu – kao prevodilac, osećala sam potrebu da napišem ovaj kratki uvod. Ostala pojašnjenja biće data u fusnotama, uporedo sa samim tekstom.

Takođe, veliku zahvalnost upućujem i lektoru ove knjige Rastku Simiću, koji se pokazao kao razuman, a izuzetno stručan, a ta kombinacija je danas kod lektora retka.

Za vreme Drugog svetskog rata, položaj Jevreja u Mađarskoj bio je unekoliko bolji od njihovog položaja u ostatku Evrope, sve dok Nemačka nije okupirala i Mađarsku u martu 1944. zbog sumnje da sarađuje sa saveznicima.

U aprilu 1944. naređuje se prebacivanje 400.000 Jevreja iz svih provincijskih gradova i sela u geta.

Deportacija u logore počinje u maju, a u junu kreće u Austriju prva grupa Jevreja iz Debrecena, njih oko 7.000.

U pregovorima sa saveznicima, SS snage predlažu razmenu Jevreja za hiljadu kamiona, odnosno hiljadu dolara po osobi. Ponuda je odbijena, ali kao gest dobre volje SS-ovci dozvoljavaju da 1.500 mađarskih Jevreja vozom krene u Švajcarsku iz Budimpešte. Međutim, voz završava u koncentracionom logoru Belzen. Oko 4.000 njih je preživelo, jer je u međuvremenu došlo do oslobođenja i rat je završen.

Većina ostalih Jevreja poslata je u Aušvic i nije preživela.

Švedska je ostala neutralna sve vreme rata, ali je uspela da očuva bliske kulturne i ekonomske veze sa Berlinom. Tokom rata, Jevrejima u toj državi bilo je dozvoljeno čak i da rade. Iz tih razloga, veliki broj Jevreja iz svih delova Evrope, još od 1930-ih, to jest od uvođenja antijevrejskih zakona, kao i sve vreme trajanja rata, beži u Švedsku.

U rano leto 1945. vlada te države prihvata zahtev UNRRA, Organizacije Ujedinjenih nacija za pomoć i rehabilitaciju, da primi još oko 10.000 oslobođenih zarobljenika iz koncentracionih logora, među kojima je najviše bilo Mađara, i da im pruži medicinsku pomoć i negu. Širom Švedske otvoreni su centri za lečenje i negu izbeglica. Vojne bolnice, kasarne i ostala pogodna mesta pretvoreni su u stacionare, koji su nazivani i medicinskim kampovima.

Nakon oslobođenja, grupe medicinskih radnika iz zemalja koje su bile neutralne za vreme rata i koje su prihvatile da pruže utočište logorašima, krenule su u akciju spasavanja ljudi iz logora i njihovo prebacivanje u te zemlje. U Švedsku su prebacivani brodovima.

U ovoj knjizi, Peter Gardoš ispričao nam je istinitu ljubavnu priču svojih roditelja, koji su preživeli Holokaust i oboje se našli na lečenju u Švedskoj.

Da nije istinito, bilo bi neverovatno.

Tatjana Babović

Jedan

Otac je doplovio u Švedsku jednog letnjeg dana u kom je naginjalo na kišu.

Rat jedva da se završio pre tri nedelje.

Duvao je žestok severni vetar, talasi visoki skoro tri metra bacakali su brod po Baltičkom moru na putu ka Stokholmu. Oca su smestili u donju međupalubu. Ljudi su ležali na džakovima napunjenim senom i grčevito se držali za svoje postelje, trudeći se da se održe u tom strašnom ljuljanju.

Još nije prošlo ni sat vremena od polaska, kada je Ocu pozlilo. Prvo je iskašljavao krvavu penu, pa se okrenuo na stranu, ali onda je počeo tako jako da kašlje i zapao u takvu agoniju da je to potisnulo lom talasa koji su udarali o brod. Kako su Oca već ubrajali među ozbiljne slučajeve, ležao je u prvom redu, odmah do vrata. Dva mornara podigla su njegovo slabašno telo i odnela ga u susednu kabinu.

Lekar nije oklevao. Nije bilo vremena da se maje sa lekovima za ublažavanje bolova. Prilično veliku iglu zabo

je u Očev grudni koš, između dva rebra. To što je pogodio odgovarajuće mesto, bila je čista sreća. Dok je špricom izvlačio pola litra tečnosti iz očevih pluća, stigao je aparat za sukciju. Iglu šprica stavili su na plastičnu cevčicu, i uz zvonki šum usisavanja izvukli su iz grudnog koša još oko litar i po sekreta.

Ocu je bilo bolje.

Kapetan, koga su izvestili o toj uspešnoj akciji spasavanja života, stavio je jako bolesnog čoveka pod poseban tretman. Naredio je da Oca umotaju u debelu ćebad i iznesu na palubu. Nad vodom, sivom poput granita, nakupljali su se debeli oblaci. U besprekornoj uniformi, kapetan je stajao pored Očeve ležaljke.

„Da li gospodin govori nemački?“

Otac je klimnuo glavom.

„Čestitam vam što ste uspeeli da se spasete.“

U neko bolje vreme mogla bi se o tome povesti poučna diskusija. Ali Otac nije bio u stanju da vodi pristojan razgovor, uspeo je samo da potvrdi spremnost na saradnju.

„Živ sam.“

Kapetan je pogledao Oca: na lobanji mu se zategla koža boje pepela, zenice su mu bile uveličane pod staklima naočara, a u dubini njegovih usta zjapila je ogromna, tamna šupljina. Otac u to vreme skoro da uopšte nije imao zube. Šta se tačno dogodilo, ne znam. Može biti da su tri gromade pretukle jednog mršavka u nekom podrumu. Verovatno je sa plafona visila samo jedna sijalica na tankoj niti. Verovatno je jedan od batinaša, polugo, zgrabio neku gvožđuriju, i njome više puta udario po licu zatvorenika upalih grudi, moga Oca. Prema zvaničnoj, lakonskoj verziji, većinu zuba izbili su mu u zatvoru na Bulevaru Margit, 1944.

Međutim sada je ovde zaista bio živ – disao je, istina, malo šišteći, ali njegova pluća su ipak marljivo prerađivala svež, slan morski vazduh.

Kapetan je pogledao kroz dvogled.

„Uplovićemo u Malme na pet minuta.“

To se Oca i nije previše ticalo. Osim njega, još dvesta dvadeset jednog bolesnika, u izuzetno lošem stanju, prebacivali su iz Libeka u Stokholm. Nekolicina njih bila bi zadovoljna i time da im kapetan samo obeća da će stići na određište. Za te izgnanike, nekoliko minuta za skretanje u Malme uopšte se ne računa. Kapetan je, međutim, nastavio, kao da izdaje obaveštenje nekoj višoj instanci.

„Dali su mi instrukcije putem radija. Ova stanica nije bila na mojoj ruti.“

Zauralala je brodska sirena – dokovi Malmea pojavili su se iz vodene pare. Iznad očeve glave kružilo je jato galebova.

Pristali su na samom kraju mola. Dva mornara spustila su se na kopno, i trčeći po lukobranu, zaputila su se ka luci. U rukama im je bila prazna korpa, onakva u kakvima su, po Očevom sećanju, pralje nosile veš.

Na kraju mola nalazila se rampa, iza koje su čekale žene na biciklima. Bilo ih je bar pedeset. Néma družina koja se nije mrdala. Među ženama je bilo mnogo onih sa crnom maramom na glavi, koje su stajale čvrsto se držeći za upravljače bicikala. Kao vrane na granama drveća.

Dva mornara stigla su do rampe. Otac je tek tada primetio da sa upravljača bicikala vise manji zavežljaji i korpe. Kapetan je stavio ruku Ocu preko ramena.

„Akcija jednog opsednutog rabina. Dao je obaveštenje u jutarnjim novinama. Napisao je da svi vi stižete ovim brodom. Čak je uspeo da izdejstvuje da ovde pristanemo.“

Žene su za tren ubacile ono što su donele u korpu mornarâ. Jedna od njih, koja je stajala malo dalje, podigla je obe ruke sa upravljača, i bicikl je pao. Kada se srušio na bazaltne kocke, Otac je čuo zvuk udara metala, što mu se sa ovakve udaljenosti činilo nemogućim. Kasnije se mnogo puta prisećao te scene i nikada u priči nije izostavljao taj zvuk udara.

Nakon što su pokupili sve, mornari su se vratili do broda, isto onako trčeći. U Očevo pamćenje urezala se slika: neobjašnjivo prazan mol, mornari koji nose korpu, i pozadi, iza rampe, čudan korpus ženskih tela sa biciklima, koji se ne miče.

U malim zavežljajima bilo je pecivo koje su ispekle nepoznate Šveđanke, zbog toga što parijske¹ stižu u Švedsku. Otac je u svojim bezubim ustima vrteo prhko, meko testo. Osećao je ukus vanile i maline.

„Švedska vas pozdravlja.“ Kapetan je u prolazu promrmljao nešto u tom stilu, i otišao, a brod se već polako udaljavao od obale.

Otac je mljackao pecivo. Na nebu, između oblaka, jedan avion, dvokrilac, obleteo je dva počasna kruga iznad njih, pozdravljajući ih. Otac je polako počinjao da se oseća zaista živim.

* * *

Već 7. jula 1945. ležao je u šesnaestokrevetnoj sobi bolnice u seocetu po imenu Lerbro, u provinciji Gotland, i oslo-njen na jastuk, pisao pismo. Sunčeva svetlost se zlatnim

¹ Izgnanik, persona non grata, gubavac, crna ovca; član niske kaste u Indiji. (Prim. prev.)

zracima probijala kroz prozore. Sestrice u uštirkanim bluzama, sa belim kopicama na glavama, klizile su između kreveta, u svojim dugim platnenim suknjama koje su dopirale do poda.

Očev rukopis bio je divan: lepa slova, elegantnih linija, sa prostorom za uzdah između reči. Kada je završio pismo, stavio ga je u koverat, zalepio i prislonio uz stakleni bokal pun vode, na noćnom ormariću. Dva sata kasnije, jedna negovateljica, po imenu Katrin, uzela ga je, i sa pismima ostalih bolesnika odnela na poštu.

Otac je tada povremeno već mogao da ustane iz bolničkog kreveta. Jedanaest dana posle navedenog događaja, jednog kasnog popodneva, već je sedeo u hodniku bolnice u Lerbrou. Odnekud je nabavio tanku sveščicu, u kojoj je sastavljao spisak imena. Jer pre podne mu je, pravo iz kancelarije švedskog Komesarijata za izbeglice, stiglo pismo u kome je bilo navedeno sto sedamnaest ženskih imena i adresa. U rukama je držao sto sedamnaest adresa mladih žena i devojaka u koje su pokušavali da udahnu život u raznim stacionarima širom Švedske.

Tada je već prošlo nekoliko dana od kada je Ocu saopštena dramatična dijagnoza.

* * *

Otac se trudio da ne mrda, prislonivši se grudima na rendgenski aparat. Lindholm mu je iz druge sobe dovikivao šta da radi. Glavni lekar bio je dvometraš sa nogama koje su mu dosezale do vrata, i smešno je govorio mađarski. Nije pravio nikakvu razliku između dugih i kratkih samoglasnika, a svaki je izgovarao kao da duva u balon. On je

dvanaest godina vodio bolnicu u Lerbrou, i samo je zahvaljujući svojoj supruzi uopšte i govorio mađarski jezik. Marta, ta neverovatno mala žena – Otac je pretpostavljao da nije mogla imati više od metar i četrdeset – takođe je radila u Lerbrou, kao negovateljica.

„Zadržite vazduh! Ne mrdajte se!“

Klik, zujanje – rendgenski aparat je završio sa radom. Otac je mogao da spusti ramena.

Lindholm je već bio pored njega. Pogled pun sažaljenja nije usmerio u Oca, već negde iznad njega. Otac je stajao pored aparata, upalih grudi, polugo, kao neko ko nikada više ne želi da se obuče. Njegove naočare, debele poput pepeljarâ, malo su se zamaglile.

„Mikloše, čime se ono vi bavite?“

„Bio sam novinar. I pesnik.“

„A! Inženjer duše. Lepo.“

Otac je cupkao sa jedne noge na drugu. Bilo mu je hladno.

„Pa oblačite se, šta stojite?“

Otac se odgegao do ćoška prostorije i obukao pidžamu.

„Ima li problema?“

Lindholm ga ni sada nije pogledao. Krenuo je ka svojoj sobi, rukom ga pozvao da ga prati, i tek onako, za sebe, promrmljao.

„Ima.“

Doktorova soba je gledala na vrt. U ovo vreme, sredinom leta, ostrvo Gotland je, u toplim večerima, gorelo žutim plamenom, koji je predeo činio nestvarnim. Tamnosmeđa boja nameštaja davala je osećaj intimnosti i sigurnosti.

U pidžami, Otac je sedeo u kožnoj fotelji. Preko puta njega, sa druge strane pisaćeg stola, bio je Lindholm, u

belom mantilu. Zabrinuto je gledao nalaze. Upalio je zelenu stonu lampu, iako nije bilo potrebe.

„Mikloše, koliko imate kilograma?“

„Četrdeset sedam.“

„Pa, vidite. Ovo ide kao sat.“

Ciljao je na to da se Očeva telesna težina, drastičnom kurom, kroz nekoliko nedelja popela sa dvadeset devet na četrdeset sedam kilograma. Otac je raskopčavao i zakopčavao dugme na pidžami. Bila mu je velika, visila je na njemu.

„Koliko vam je bila jutarnja temperatura?“

„Trideset osam sa dva.“

Lindholm je bacio rezultate na sto.

„Neću više da gulim. Je l' se tako kaže? Sada ste već dovoljno jaki da se suočite sa činjenicama.“

Otac se smeškao. Skoro svi zubi su mu bili od veštačkog materijala – o kome treba reći da je legura metalâ otporna na kiselinu, ružna i jeftina. Sutradan pošto je Otac stigao u Lerbro, posetio ga je zubar, uzeo mu otiske i završio posao. Upozorio ga je da će dobiti privremene zube, koji će biti više praktični nego lepi. Zatim mu je, brzo, uglavio u usta tu metalnu napravu. Očev osmeh je bio sve samo ne topao, ali glavni lekar se uprkos tome naterao da ga pogleda.

„Biću otvoren. Tako je lakše. Mikloše, ostalo vam je još šest meseci.“

Lindholm je uzeo jedan rendgenski snimak sa stola i okrenuo ga ka prozoru.

„Pogledajte. Pridite bliže.“

Otac je učtivo ustao i nagnuo se preko stola.

Lindholmovi fini prsti lutali su po snimku.

„Ovde, ovde, ovde i ovde. Mikloše, je l' vidite? Ovde je tkivo sasvim proređeno od tifusnih fleka. A vidite li ove mrlje? To je tuberkuloza. Trajna šteta. I nažalost, nema načina da se popravi. Strašno je ovako nešto izgovoriti. Svakodnevnim rečnikom, ova bolest će... proždrati vaša pluća. Postoji li takav izraz na mađarskom: 'proždrati'?“

Zagledali su se u rendgenski snimak.

Otac se oslonio na pisaći sto, nije se osećao baš dobro. Ali ipak je klimnuo glavom, i tako dao znak da se glavni lekar sjajno snalazi u zamršenoj suptilnosti mađarskog jezika. Reč „proždrati“ bila je dosta dobra da se bez stručnih lekarskih izraza dočara ne tako daleka budućnost.

Moj deda po Ocu imao je pre rata knjižaru u Debrecenu. Trgovina knjigama odvijala se u zgradi Biskupske palate, pod arkadama, usred grada, na nekoliko minuta šetnje od glavnog trga. Zvali su je palata Gambrinuš, a knjižaru, upravo zbog toga – knjižara Gambrinuš. Činile su je tri uske, visoke prostorije. Otac moga Oca prodavao je u njoj i kancelarijski pribor, a knjige su takođe mogle i da se pozajmljuju. Moj Otac je u toj knjižari, na vrhu dugačkih merdevina, u svojim tinejdžerskim godinama čitao svetsku literaturu – pa je svakako umeo da ceni Lindholmovo poetsko izražavanje.

Glavni lekar se zagledao duboko u oči moga Oca.

„Trenutna medicinska znanja kažu da vam nema pomoći. Biće boljih perioda. Biće i lošijih. Uvek ću biti pored vas. Ali ne bih želeo da vas obmanjujem. Šest meseci. Najviše sedam. Srce mi se steže, ali to su činjenice.“

Otac se uspravio. Još uvek se smeškao. Spokojno se zavalio u okruglu fotelju. Lekar nije bio siguran da li je

on uopšte razumeo svoju dijagnozu, da li je shvatio šta mu je rečeno.

Ali Otac je u to vreme bio zauzet nečim drugim, što mu je bilo važnije od sopstvenog života.

Dva

Dve nedelje posle razgovora, počeo je da izlazi u kratke šetnje u divan bolnički vrt. Toga dana sedeo je na klupi, nad kojom je široka gusta krošnja jednog drveta pravila senku.

Skoro da nije dizao pogled. Pisao je pisma, jedno za drugim, olovkom, onim svojim divnim rukopisom. Listove papira je prislanjao na tvrde korice švedskog izdanja romana Martina Andersena Neksea.² Otac se divio Nekseovim političkim stavovima i bespogovornoj hrabrosti radnika, junaka romana. A možda mu je na pameti bilo i to da je veliki Danac takođe bolovao od tuberkuloze i da mu je uspelo da ozdravi.

Otac je brzo pisao. Na gotova pisma stavljao je kamen, da ih ne odnese vetar.

Narednog dana pokucao je na vrata Lindholmove ordinacije. Računao je da će Lindholma razoružati

² Martin Andersen Nexø (1869–1954), danski pisac, poznat po levičarskim stavovima i knjigama sa socijalnom tematikom. (Prim. prev.)

njegova očaravajuća iskrenost. Bila mu je potrebna lekareva pomoć.

U to doba dana glavni lekar je obično na sofi razgovarao s pacijentima. On je sedeo na jednom kraju kožne sofe, u belom mantilu, a na drugom kraju sedeo je Otac, u pidžami.

Lindholm je iznenađeno premetao u rukama gomilu koverata.

„Nemamo običaj da ispitujemo bolesnike sa kime se dopisuju, i zbog čega. Ni sada nije u pitanju radoznalost...“

„Znam. Svakako bih želeo da vas uputim, gospodine doktore.“

„Dragi Mikloše, kažete da ovde ima sto sedamnaest koverata. Vodite obimnu prepisku, čestitam.“ Lindholm je podizao ruke kao da je želeo da proceni težinu te gornje pisama. „Odmah ću reći sestri da kupi markice za njih. I za bilo kakve troškove možete i nadalje da mi se obratite.“

Skromno se smeškajući, Otac je prebacio jednu nogu preko druge.

„Sva su za žene.“

Lindholm je podigao obrve.

„Vidi ti to!“

„Tačnije, devojke. Mađarice. Iz Debrecena i okoline. I ja sam odatle.“

„Razumem“, klimnuo je glavom glavni lekar.

Nije razumeo. Nije imao pojma šta hoće Otac sa tim pismima, ali se pravio da razume. Ipak je razgovarao sa jednim osuđenikom na smrt.

Ohrabren, Otac je nastavio.